

Н. НҰРМАҚОВ ТУРАЛЫ ДЕРЕКТЕР МЕН ТАРИХНАМАҒА ШОЛУ

Бейсенбекова Н.А., т.ғ.к., Шотбакова Л.К., т.ғ.к.

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан

shotbakovazz@mail.ru

XX ғ. 20-30-шы жж. кеңестік әкімшіл-әміршіл жүйе саяси репрессияға ұшыратқан қазақ ұлттық интеллигенциясының және олардың еңбектері еліміз тәуелсіздік алған бергі уақытта ғана зерттеліп келеді. 1998 жыл Халықтар бірлігі және тарих жылы деп жариялағаннан кейін мемлекеттік қайраткерлер, тарихи тұлғалар жайлы зерттеулер жазу тез қарқынмен жүре бастады. Бүгінде ұлттық құндылықтарды ерекше қастерлеуге бағыт алған уақытта қазақ халқы үшін қызмет атқарған ұлт зиялылары-тұлғаларының еңбектерінің деректік мәні және олар жайлы жазылған еңбектерге тарихнамалық талдау жасаудың практикалық маңызы бар дей тұрсақта, олардың қоғамдық саяси және мемлекеттік қызметін зерттеуде көп қиыншылықтар кездеседі. Өйткені зерттеу объектісінің ауқымына кірген кеңестік жүйе аса қайшылықты.

Көрнекті мемлекет, қоғам қайраткерлерінің өмірі мен қоғамның дамуындағы олардың нақты ойлары мен істері артына қалдырған мұрасының тарихи маңыздылығына байланысты тарихи тұлғалар бүгінде зерттеудің объектісіне айналды. Себебі, саяси элита атына шын мәнінде лайық болғандықтан олар өмірден өтсе де, тарих үшін есімдері өлмейді. Тұлғалар жайлы еңбек жазған кезде олар өмір сүрген заманның олардың ой-санасына тигізген ықпалын ескермей жазуға болмайды.

XX ғ. 80-ші жж. ортасына дейін тарихнаманың тұлғатану бағытында кеңестік билікке қызмет еткен зиялылар мен алаш ұлттық элитасын бір-біріне қарсы қойды. Бүгінде тұлғатануды зерттеудің ұлттық методологиялық ұстанымы негізінде қоғамдық-саяси қайшылықтарды көрсету үшін тұлғалардың сол заманның қоғамдық-саяси идеясына сай қызметі тарихилық және объективтілік ғылыми талдаудың нысаны болғанда ғана шынайы еңбек жазылады деп санаймыз.

Тарихымызда халқымыздың азаттығы үшін белсенді күрескен, алайда тарихи деректердің әлі де болса қол жетімсіздігінен аймықтық қайраткерлік деңгейінде тарихи тұлғалар бар. Солардың бірі – Нығмет Нұрмақов.

Кеңестік заманда өмір сүріп қазақ елі үшін қызмет жасаған тұлғалар оның ішінде Нығмет Нұрмақов туралы жазылған еңбектер мен тарихнамалық зерттеулерді шартты түрде 2 кезеңге бөліп қарауға болады.

1. 1960-1980 жж.;

2. 1990-бүгінге дейін.

Бірінші кезеде жазылған еңбектердің негізгі мазмұны Н. Нұрмақовты «большевик», «марксист», «кедейлерді жақтаушы», «күн көсемді қадірлеуші» ретінде көрсетеу басым. Нығмет Нұрмақовтың замандасы болған кейбір авторлардың тарихи романдарындағы тұлғаның өмірі мен қызметі туралы оның сыртқы келбеті, мінез құлқын бейнелеумен қатар, алғашқы архив құжаттарының негізінде жазылған еңбектер де шыға бастауымен сипатталады.

Екінші кезеңнің ерекшелігі жаңа методологиялық тұрғыдан оның тұлғалық қасиетін көрсетумен қатар оның атқарған жұмыстарын жазу барысында «алғашқы, бірінші» деген теңеулерді қолдана отырып, тарихи деректерге сәйкес келмейтін пікірлердің айтылуында. Сонымен қатар осы кезеңде ол туралы естеліктердің көптеп шығуы осы мәселенің Отандық тарихтағы оның белгілі орны бар екендігіне, халықтың қызығушылығының ерекше болғандығын көрсетеді. Солай бола тұрса да, екінші кезеңде – бүгінгі тарихнамада Нығметтануда – оның тұлғалық ерекшелігі туралы теорияға негізделген кешенді зерттеудің әлі де жоқтығы айқындалды.

Бірінші кезеңінде шыққан еңбектердің бірі - XX ғасырдың 60-шы жылдарында Н. Нұрмақовтың өмірбаяны мен қызмет жолдарын сипаттап, қазақ тілінде алғашқы еңбек жазған ҚазМУ-дың оқытушысы А. Лекеров. Оның А. Артюхина, С. Көлбаевпен бірлесіп жазған мақалаларының негізгі мақсаты «халық жауы» болып саналып атылып кеткен, кейіннен толық ақталған Н. Нұрмақовтың Қазақстанның көрнекті қоғам қайраткері, әрі өкімет басшысы ретіндегі лайықты орнын советтік идеология тұрғысынан көрсетіп авторлар Н. Нұрмақовты «лениндік типтегі большевик, сауатты марксист, тапшыл» деп тұжырымдама жасаған. Бұндай ой пікірдің айтылуы сол заман талабына сәйкес дұрыс енді. Солай болсада бұл авторлар Нығметтанудың негізін салушылардың алғашқы қарлығаштары ретінде тарихта лайықты орынға ие [1].

Сәбит Мұқановтың «Өмір мектебі» атты тарихи романында XX ғасырдың 20-шы жылдарындағы Нығмет Нұрмақов жайлы: «...Нұрмақовтың кім екенін бірінші рет Сәкен жазып жүрген «Тар жол, тайғақ кешуден» еңбектен оқығам. Оның сипаттауынша, Нұрмақов қазақтан алғаш шыққан революционердің бірі...Сәкеннің сипаттауынша, революционерлігінің үстіне Нығмет онымен жандай дос...», - деп жазғаны Нығметтанудағы алғашқы еңбектерінің бірінің қатарына қосуға болады [2; 99-100].

1970-1980-жж. тарихшы ғалымдар архив деректерінің негізінде еңбектер жаза бастады. Солардың қатарында А. Сармурзин, Н. Жағышаров болды. Олар Нығмет Нұрмақовтың қызметінің және оның өмірінің бұрын белгісіз тұстары жайлы жаңа деректік материалдарды ғылыми айналысқа енгізді. Соның негізінде ой тұжырымдарды деректермен негіздеудің нәтижесінде тұлғаны танытудың жаңа сатысы басталды деуге болады [3].

Н. Нұрмақовтың Кеңес үкіметінің алғашқы жылдарындағы революциялық жұмыстарға араласуы жайлы жазушы, журналист Сапарғали Ләмбеков Қарқаралы аудандық «Коммунизм таңы» газетіндегі мақаласында жазған. «Арыстар» деп аталатын романында Н. Нұрмақовтың өмірі туралы XIX-XX ғғ. тоғысындағы Қазақстанның саяси-әлеуметтік дамуындағы аласапыран кезеңді әдеби тілмен жеткізе отырып, Н. Нұрмақовтың тарихи тұлғалық өмір жолын көркем тілмен баяндаған. Бұл еңбек көптеген тарихи фактілерге авторлық талдау беру арқылы тарихи оқиғаны нақты баяндауымен де құнды болып саналады [4].

1960-1980 жж. аралығында жазылған тарихнамалық мәні бар еңбектерде Н. Нұрмақовтың саяси элита ретіндегі атқарған қызметтерін мақтанышпен жазу байқалады. Сонымен қатар бұл еңбектердің Отандық тарихтағы оның тұлғалық қасиетін, алатын орнын ерекше көрсетуге ұмтылып және нығметтану ғылымын қалыптастыруда танымдық, тәжірибелік рөл атқарғаны даусыз. Алайда, бұл еңбектерде кемшіліктер де бар: олардың барлығы негізінен Н. Нұрмақовтың қызмет атқаруындағы хронологиялық кезеңдерді нақтыламаған; архивтік деректердің қолжетімсіздігінен, бұған басты себептің бірі Кеңес үкіметі жылдарында Қазақстанда архивтердегі құжаттық қорларын әлсін-әлсін «тазалау» мен аса құпиялық бақылауға алынып отырды. 1940-1970 жж. жоспарлы тазалау барысында архив қоймаларының партиялық қорларынан, «тарихи құндылығы жоқ» деген сылтаумен, Қазақстан халқының 1920-1950 жж. ауыр жағдайына куәлік ететін құжаттар алып тасталынды және отқа өртелінді. Олармен бірге партия комитеттері мен үкіметтік құрылымдар ұйымдарының жұмысындағы қателіктер мен кемшіліктер туралы мәліметтер (немесе сыни пікірлер) бар құжаттар да жойылды. Мемлекеттік архив қоймаларының қорларына қатысты да осындай шаралар жүзеге асырылды. Мәселен, 1941 ж. шілде-тамыз айларында ҚазКСР-і Орталық мемлекеттік архивінде жүргізілген арнайы тексеруден кейін, республика Халық Комиссарлары Кеңесінің қорынан (№ 30 қор), 1920-1929 жж. 172 архивтік іс жойылу үшін алынды. Осылайша 1944 ж. тамызында 1929-1935 жж. 610 архив істері, 1945 ж. шілде-желтоқсанында 1929-1936 жж. қатысты 2310 архивтік іс өртелді [5, 56].

Осындай жағдайда зерттеушілердің еңбектеріндегі Нығмет Нұрмақовты «тұңғыш прокурор», «тұңғыш Әділет халық комиссары» болды деген қорытындылар жасалуы заңдылық. Сондай-ақ, саяси әрі шаруашылық науқандарға қатысуы мен рөлі турасында

нақтыланбаған ақпараттар береді. Олардың бұндай еңбек жазуына Н. Нұрмақовтың атқарған саяси, мемлекеттік қызметінің дәрежесі мүмкіндік бермегені байқалады. Сондықтан олар өз еңбектерінде оны партия мен кеңес өкіметінің «тура жолынан» ауытқымай, коммунистік идеяға адал тұлға ретінде сипаттаған.

Тұлғалар туралы зерттеулерлердегі түбірлі өзгерістер 1990-жылдардың бас кезінде басталды.

Н. Нұрмақовтың қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметіндегі ұлттық мүдделерді қорғаған ұстанымы, көзқарасы М. Қойгелдиевтің «Ұлтшылдықпен күрес науқаны» деп аталатын мақаласында 1920-30-жж. ұлтшылдықпен айыпталған бір топ қазақ қайраткерлерінің мемлекеттік саяси қызметінің «ұлтшылдығының» мәнін талдап, тың тұжырымдар жасайды. С. Қожанов, Ж. Мыңбаев, Т. Рысқұлов, С. Сәдуақасов, Н. Нұрмақов сынды қайраткерлердің ел үшін жанпида қызметіне ұлтшылдық рең беру ойластырылған саясат болғанын салмақтап, Н. Нұрмақовтың да айтыстар барысындағы ұлттық ұстанымынан мысалдар берген [6].

Нұрмақовтануда өлкетанушылардың еңбектерінің де маңызы зор. Мысалы, Сарыарқа өңірін зерттеп жүрген белгілі өлкетанушы Ю. Поповтың XX ғ. басындағы қалыптасып келе жатқан қазақ ұлттық буржуазиясының бірі Ақаев Хасеннің өмірін зерттеу барысында Нығмет Нұрмақов жайлы мәліметтер бергенін атауға болады [7].

Осы тұрғыдан зерттеу 1992 ж. Д. Исаханұлының «Жас алаш» газетінде «Нығмет Нұрмақұлы», 1995 ж. «Қазақ тарихы» журналында Б. Жоламанұлының «Халком Кеңесінің төрағасы», т.ғ.д. Ә. Тәкенов пен Қ. Нұрбаевтың «Кеңес өкіметінің Қазақстандағы азық-түлік саясаты» атты мақаласы, 1997 ж. осы журналда т.ғ.к. Е. Қуандықовтың «Ұлтшыл-фашистер атанған оппозиционерлер» атты мақалаларында Нығмет Нұрмақовтың қызмет жолы ғылыми тұрғыдан зерттеле бастады.

Біздің пікірімізше, объективті тұрғыдан Н. Нұрмақов жайлы кешенді зерттеулер жүргізіп, көп ғылыми еңбек жазған автор Болат Жоламанұлы Қабдөшев. Ол - отандық тарихнамадағы әлі толық ғылыми тұрғыдан зерделеніп, зерттелмеген тұлғатану бағытындағы Н. Нұрмақов жайлы зерттеулердің басында тұрған ғалым.

Нұрмақовтану үрдісі 2000-жж. басында жақсы қарқынмен жүрді десе болады. Оған дәлел 2002 ж. мерзімді басылымдарда жарияланған көптеген мақалалар мен естеліктер. Осы кезеңде де аталған мәселені ғылыми тұрғыдан жүйелі зерттеп жүрген ғалым Б. Қабдөшевтің «Қазақ Жоғарғы трибуналы және Нұрмақов» деген мақаласы бар. Бұл мақалада Н. Нұрмақовтың заң саласындағы қызметін талдай келе, оның іскерлігі мен қабілеттілігінің арқасында жоғары қызмет лауазымына көтерілгендігін баяндайды «... 1922 жылдың 6 қазанында Орынбор қаласында Бүкілхалықтық кеңестердің III съезі ашылғаны мәлім... съездің соңында Қазақ Орталық Атқару Комитетінің мүшелігіне сайланған... Нұрмақовқа Қазақ Автономиялы Республикасының Жоғарғы Трибуналын басқару жүктелген-ді. Осылайша «өлкелік шеңбердегі» шенеунік деп партия тарапынан баға берілген Нығмет алғаш рет республикалық деңгейдегі қызметке көтеріледі». Автордың осы мақаласында Н. Нұрмақовтың басшылығымен Советтік Қазақстандағы заң мәселесінің большевиктер идеологиясына бейімделіп, қалыптасқандығын көрсетеді. Біздің пікірімізше, осы ғылыми мақала сирек кездесетін деректерді пайдаланғандығымен және автордың деректі талдау арқылы Нығмет Нұрмақовтың қызмет көрсетуі оны саяси элита деңгейіне жеткендігін айқындайды [8].

Б.Ж. Қабдөшевтің Нығмет Нұрмақовтың өмірі мен қызметі туралы ғылыми тұрғыдан ұзақ жылғы ғылыми ізденісінің нәтижесі 2005 ж. «Нығмет Нұрмақовтың қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметі (1895-1937 жж.)» деген тақырыпта қорғаған ғылыми диссертациялық жұмысы деп санаймыз [9].

Нұрмақовтану бағытына қосылған құнды еңбектің бірі жоғарыда аталған ғалымның Б. Құдайбергенұлымен бірлесіп жазған «Нығмет Нұрмақовтың мемлекет қайраткері ретінде

калыптасуы» деген мақаласы. Мұнда авторлар тұлғаның өміріне байланысты архив деректері негізінде жаңа ой қортындылар жасаған [10].

Кеңес заманында саяси көзқарасына байланысты деп айыпталып, қуғын-сүргін көрген жазушының бірі - Жайық Бектұров. Ол өз заманында тоталитарлық жүйенің зардабына ұшыраған қазақ зиялылары жайлы көптеген зерттеулер, естеліктер, мақалалар жазған адам. Сондай зерттеулерінің бір тобын Н. Нұрмақовқа арнаған.

Нұрмақовтануда ерекше маңызды еңбектер жазып, тұлғаны көпшілікке танытуда үлкен еңбек атқарып келе жатқан еңбек ардагері Тамара Смағұлованың рөлі жоғары деуге болады. Ізденуші және тұлғатанушы ретінде автордың «Есімін әспеттейтін кез келді», «Сәкенмен сырлас, Мәдимен мұңдас болған», «Халық бақытының күрескері» [11] деген мақалалар топтамасы жарық көрген.

Т. Смағұлова «Аңыз адам» деген кітабында Нығмет Нұрмақовтың туған халқы үшін құрбан болған, жазықсыз атылған қазақ зиялыларының бірі ретінде оның өмір жолына шолу жасай отырып, автор Нығмет Нұрмақов жайлы өзінің саналы өмірінде оқыған, жинаған еңбектердің барлығына сипаттама беріп, авторлық өлеңімен оның өмір жолын поэзия тілінде беруі өте қызықты [12].

Нұрмақовтануда медицина ғылымының докторы, профессор Аман Нұрмақовтың орны ерекше. Оның «Нығмет Нұрмақов», «Мұндай адамдарды ұмытуға болмайды» [13] мақалалар топтамасын ерекше атауға болады. Автор осы мақаласында құнды деректердің бірі ретінде Н. Нұрмақовтың тікелей қолдауымен Қызылордада бірінші Қазақ театры ашылуындағы және әнші Ә. Қашаубаевтың Париж қаласында өткен әншілер жарысына қатысуындағы Н. Нұрмақовтың ерекше рөлі бар деп жазады.

Отандық тарихнамада тарихи тұлғатану бағытында Нығмет Нұрмақов жайлы жазылған еңбектердің біршама болуына қарамастан, кешенді ғылыми зерттеулердің әлі де болса жеткіліксіз екендігі айқындалды. Бүгінге дейінгі зерттеулер көбіне шағын мақалалар деңгейінде жарияланып келген. Нығмет Нұрмақов жайлы тарихи шындықты деректер негізінде боямасыз зерттеу күн тәртібінде тұр. Сонымен бірге нұрмақовтануда объективті ой-пікірлерді, ғылыми тұжырымдарды жүйелеудің қажеттілігі де туындады. Бүгінге дейін архивтік деректер де өз мәнінде ғылыми айналысқа түспеген.

Отандық тарих ғылымында тұлғатану бағытындағы методологиялық мәселелері де кешенді қарастырылмағандықтан, Н. Нұрмақовты тарихи тұлға ретінде өмірбаяны, қоғамдық саяси қызметі және шығармашылық мұрасын талдау мен бағалауда әлі де болса субъективтік пікірлер көптеп кездеседі.

«Ұлы даланың ұлы есімдері» бағытында атқарылатын кешенді жұмыстардың ғылымилығын арттыруда тарихи тұлғатанудың маңыздылығы үлкен.

Деректерге келетін болсақ, Нығмет Нұрмақовтың өмірі мен қоғамдық-саяси қызметіне байланысты бірқатар деректерден саяси тұлғаға қатысты мәліметтерді алуда және оған дұрыс талдау жасау барысында тарих ғылымының деректану саласында қолданылатын әдіс-тәсілдерге сүйендік.

Бүгінгі таңда тарих ғылымында деректермен жұмыс жасағанда, бір неше тарихи деректердің классификация жүйелері қолданылады.

Біз осы монографияда қолданған деректерді белгілі ресейлік деректанушы И.Д. Ковальченконың жасаған классификациясына сүйене отырып мынандай топтарға бөле аламыз:

- заңнамалық құжаттар;
- іс құжаттар;
- мерзімді басылымдар;
- адамның жеке басына қатысты құжаттар.

Ғылыми зерттеуге ең құнды боп саналатын дерек – ол түпнұсқасы сақталған құжат. Өйткені олар ең аз бұрмаланған ақпаратты қамтиды.

Н. Нұрмақов туралы деректің бір тобы ол заң құжаттары. Заңнамалық сипаттағы құжаттардың ішінде Н. Нұрмақовтың есімін мәңгілікке қалдыру туралы 1994 ж. 19-желтоқсандағы Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің Бірінші орынбасары Н. Исингарин қол қойған Қаулыны атауға болады:

«Об увековечении памяти видного
государственного деятеля Н.Нурмакова

В целях увековечения памяти видного государственного деятеля Н. Нурмакова
Кабинет Министров Республики Казахстан

ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Присвоить имя Н. Нурмакова одной из улиц в г. Караганде.
2. Принять предложение об установлении за счет средств главы Карагандинской областной администрации мемориальной доски в г. Алматы на доме по улице, носящей имя Н. Нурмакова.
3. Провести в г. Караганде в 1995 году начную конференцию, посвященную жизни и деятельности Н. Нурмакова.

Первый заместитель

премьер-министра

Республики Казахстан

Алматы. 19 декабря 1994 г.

№1426»

[14, 248-249 бб.]

Осы нормативтік құжаттың жалғасы ретінде «Көрнекті мемлекет қайраткері Н. Нұрмақовтың есімін мәңгі қалдыру туралы» 1995 ж. 3-наурыздағы Қарағанды облыстық әкімшілігі басшысының № 43 Қаулысы қабылданды, онда былай деп айтылады:

«В соответствии с постановлением Кабинета Министров Республики Казахстан №1424 от 19 декабря 1994 года «Об увековечении памяти видного государственного деятеля Н.Нурмакова», в связи с исполняющимся в 1995 г. 100-летием со дня рождения нашего земляка, видного государственного деятеля Н. Нурмакова, в целях популяризации его имени и заслуг:

1. Карагандинской городской администрации (Уразалинов) изыскать средства для изготовления и установления мемориальной доски Н. Нурмакова в школе-интернате №2, присвоить его имя одной из новых улиц г. Караганды.

2. Провести в мае 1995 г. в Карагандинском государственном университете им. Е. Букетова (Акылбаев) научную конференцию, посвященную жизни и деятельности Н. Нурмакова.

3. Казыбекбийской районной администрации (Нуракишев) в июне 1995 г. провести торжественное собрание, посвященное 100-летию Н. Нурмакова.

4. Областной телерадиокомпания (Ахметов), редакциям областных газет «Орталық Қазақстан» (Ермекбаев), «Индустриальная Караганда» (Кемельбаев) широко освещать материалы, связанные с именем и жизнью Н. Нурмакова по телевидению, радио, на страницах газет.

5. Контроль за исполнением данного постановления возложить на заместителя главы областной администрации Бектурганова Н.

П. Нефедов

Глава областной администрации» [15].

Осындай қаулыны Алматы қаласының әкімдігі 2005 ж. 4-сәуірде (№2/ 182) қабылдады. Бұл қаулыға сол кездегі Алматы қаласының әкімі И. Тасмағамбетов қол қойды. Онда Н. Нұрмақов көшесінің бойына ақпараттық тақта орнату туралы шешім қабылданды.

Сол жылдардағы құжаттардан көрініп тұрғандай, осы Қаулылардың барлық тармақтары толығымен орындалды. Қарағанды қаласында Н. Нұрмақов атындағы «Дарынды» балаларға арналған № 2 мектеп-интернаты бірнеше жылдан бері табысты жұмыс

істеп келеді; қала көшелерінің біріне Н. Нұрмақовтың есімі берілген; Қарқаралы ауданындағы тарихи-өлкетану және жоғарыда аталған мектеп-интернат жанындағы қоғамдық мұражайда Н. Нұрмақовтың өмірі мен шығармашылығы туралы экспозициялар қойылған. Олар Қарағанды қаласының, сонымен бірге облыс қалалары мен аудандарындағы мектептердің оқу-ағарту жұмыстарында белсенді түрде қолданылады.

Қарағанды қаласындағы облыстық тарихи-өлкетану мұражайында Н.Нұрмақов туралы қызықты материалдар жинақталып, олар ХХ ғасырдың басындағы қазақ зиялылары туралы экспозицияға енгізілді.

Н. Нұрмақов туралы пайдалы құжаттар мерзімді басылымдардың беттерінде сақталған. 1920-жж. Н.Нұрмақовтың «Еңбекші қазақ» газетінде әр түрлі тақырыпқа арналған мақалалары жарияланып отырды. Олар «Жалпы Қазақстандағы Кеңес комитеті мен комиссарлар Кеңесінің 1923 жылғы тамыздың 27-де шығарған қаулысын іске асыру үшін қосылған жоба» (Еңбекші қазақ, 1928, 6 қыркүйек), «Жанда жұртшылық жолында» (жікшілдік туралы, жаңа жұртшылық жікке қарсы оңшыл мен солшылдар, тартыстар жүрген кейбір негізгі мәселелер) // Осында, 1926, 25 қараша; «Қазақстан 6 жылы» // Осында, 1926, 4 қазан; «Қазақстанның Алтыншы Кеңестер съезі» // Осында, 1927, 1 сәуір; «Қазақстан 8 жылдық мерекесі» // Осында, 1928, 8 қазан; «Мартын 8-і және еңбекші қазақ әйелі» // Осында, 1926, 8 наурыз; «Сегіз жылдық табыстарымыз» // Осында, 1928, 4 қазан: «Қазақ кедейін теңелтуге қарай бір адым» // Осында, 1926, 27 сәуір [16, 139 б.].

Сонымен қоса, Н. Нұрмақов Ұлттар бөлімінің меңгерушісі болып істеген кезде патша өкіметі мен жергілікті бай манаптардың қамауында болған казактар мен татарлардың, қалмақтар мен мордвалардың, чуваштар мен ненецтердің, нанайлықтар мен кабардиндер, осетин мен басқа да халықтар және шағын ұлттардың жаңа өмір орнатуына шама-шарқынша ерекше үлес қосты дей аламыз. Бұған сол жылдары Ресейдегі аз ұлттар өмірі мен мәселелерін мұқият жазып отырған, Мәскеуде шыққан «Власть Советов», «Революция и национальности», «Жизнь национальностей» тағы басқа осындай мерзімді басылымдарда тұрақты түрде жарияланып отырған «Ақпараттар ағыны» айқын дәлел бола алады.

Сонымен бірге Н. Нұрмақов ұлттаралық қарым-қатынастар мәселесі туралы бірнеше баяндамалар жасады. Мысалы, «Национальное строительство к XVIII годовщине Октября», «Основные итоги ленинской национальной политики в РСФСР к XVII партсъезду», «Национализация (коренизация) государственного аппарата в автономиях и национальных районах РСФСР к XV годовщине Октября», «Надстроительство к XVI Всероссийскому съезду Советов», «VI Всероссийское совещание работников среди национальных меньшинств», «Итоги Чрезвычайного XVII Всероссийского съезда Советов», «К решению Президума ВЦИК по Дагестану», «Соотношение классовых сил в Союзе ССР и изменение Конституции», «Большое внимание укреплению кадров сельских Советов», «День Конституции», «К 19-ой годовщине Октября» деген мақалалары жоғарыда аталған мерзімді баспасөз беттерінде жарық көрген. Осы мақалалардан публицистік тіл байлығын, көркемдік, стильдік ерекшеліктерін байқауға болады [16, 140-141 бб.].

Естеліктер, күнделіктер, жеке хат алмасу - адамның жеке басына қатысты құжаттар түріне жатады. Қызықты деректердің осы тобына жататын құжаттардың бірі жеке сипаттағы хаттар. Мұндай хаттар оның мазмұнында жазылған адам немесе немесе басқа адамның бейнесін толықтыруға және өзіне жақын образ ретінде қарауға мүмкіндік береді, сонымен бірге оған ресми емес жағдайда қарауға, көбінесе рухани ұстанымдардың қалыптасуына жол береді. Н. Нұрмақовтың өмірі мен шығармашылығын куәландыратын деректердің арасында бұл топтың құжаттары көп емес. Солардың арасында Нығмет Нұрмақовқа ағасы Құрманғалидің 1927 ж. 13-желтоқсанда жазған хаты ерекше қызығушылық тудырады. Біз оны толық түрде көрсетуді дұрыс деп есептедік (мәтінде түпнұсқаның жазылуы сақталады – авт.):

«Уважаемые Нигмет и Зуфнун

Многочисленный привет от отца, мамы, братьев, сестер и от всех бедняков поселка. Как здравствуете? Каково здоровье детей? Мы сами здоровы, в хозяйстве тоже благополучно, никакого шығына нет. Народ тоже здравствует.

Это наше четвертое письмо, но от Вас ни одного письма не получили: не знаем благополучно ли у вас или нет.

Положение с зимой в этих краях таково: в октябре месяце были большие дожди, и образовалась гололедица, в настоящее время положение неопределенное, сказать джут или не джут трудно. Пока нет сильных морозов, падежа скота тоже нет. Но у населения сена нет совсем, земля покрыта льдом, так что достаточно одного бурана, чтобы создалось для скота критическое положение; хлеба у населения также нет. Кроме этих других новостей пока нет.

Написать о Ваших друзьях и врагах в Каркаралинске без Вашего разрешения боюсь, не осмеливаюсь. Имеются люди, которые собирают против Вас материалы. Если разрешите потом напишем их имена. Не получая от Вас писем опасаемся, что и наши письма не попадают в Ваши руки и предполагая, что злые люди, чтобы узнать о чем мы переписываемся задерживают письма, поэтому адресуем это письмо на имя Нояна.

Думаете ли приезжать в эту зиму в Семипалатинск или Каркаралинск? Если думаете, сообщите когда.

В одном из давних писем Вы просили прислать Жамиля, но из-за отсутствия средств на дорогу, выполнить не можем. Будет учиться в семилетке, которая открывается в нашем поселке. Занятия у них начнутся 15 декабря.

Отец на охоту с беркутом уезжает на днях на «Буглы-Таглы» и Кызыл-Тау. Я сам убил одного волка, одну лису и двух филинов. Служу в волостном кооперативе.

Больше писать не о чем. Привет всем!

Писал Курмангали. 13 XII. 27 г.

Перевод с подлинника Н. Нурмаков.

Содан кейін Н.Нұрмақовтың қосып жазуы берілген:

«Т. Голощекин!

Посылаю Вам перевод письма полученного мною от брата. Прошу обратить внимание на подчеркнутые места.

Подпись (Н. Нурмаков)» [17, л.36 (перевод)].

Бұл жағдайда хаттын орыс тіліне аударылуының және оны Ф.И. Голощекинге жіберілуі қызығушылық тудырады. Өйткені, бәрімізге белгілі, бұл кезде Н. Нұрмақов пен Ф. Голощекин арасы өте шиеленісті қарым-қатынаста болған. Сонымен қатар, осы хаттан кейін іс жүзінде екі жылдан кейін Н.Нұрмақовтың басынан кешіретін қиындықтар туралы ескерсек, хатта автор бөліп көрсеткен жерлер өте түсінікті. Бір жағынан, Н.Нұрмақовтың тәуелсіз және қатаң мәлімдемелерін Ф. Голощекиннің қабыл алмауы, өйткені Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуының көптеген мәселелері бойынша оның 1927-1928 жж. республикалық және одақтық деңгейде жасаған баяндамаларында нақты тұжырымдалатын болады, екінші жағынан, оның кіші отанындағы адамдардың белгілі бір тобы, беделіне нұқсан келтіретін ақпараттар жинап, оны алып тастауға мүмкіндік беруді күтті. Н. Нұрмақовтың айналасындағы бұл жағдай, ғалымдардың пікірінше, оның өмірбаянындағы кезең - Мәскеуге кетуіне себеп болған.

Сонымен, құжаттардың барлығы бүкіл өмірін халқына қызмет етуге арнаған мемлекет және қоғам қайраткері, саяси элита Н. Нұрмақовтың бейнесін тануға мүмкіндік береді. Н. Нұрмақов туралы бар құжаттар мен әдебиеттер оны қызмет еткен үкіметке сенген нағыз коммунист болды деп айтуға құқық береді. Ол өз заманының адамы болды.

Әдебиеттер

1. Лекеров А. Жалынды большевик // Советтік Қарағанды. – 1960. - 21 қыркүйек;
Артюхина А. / А. Артюхина, С. Көлбаев, А. Лекеров // Верный сын партии // Казахстанская правда. – 1965. - 25 сәуір

2. Мұқанов С. Өмір мектебі. Үшінші кітап. – Алматы: «Жазушы», 1970. – 472 б.
3. Сармурзин А. Верный сын казахского народа // Казахстанская правда. – 1985. - 24 сәуір; Жағыпаров Н. Халыққа қалтқысыз қызмет еткен // Қазақстан коммунисті. - 1985. - 26 сәуір
4. Ләмбеков С. Ардагер азамат, ірі қайраткер // Коммунизм таңы. – 1985. - 13 шілде; сонікі: Арыстар. – Астана: Елорда, 2000. - 270 б.; сонікі: Автономия тойында // Орталық Қазақстан. – 2005.
5. Қазақстан тарихы. Көне заманнан бүгінгі күнге дейін. [Бес томдық]. - 4-том. - Алматы: «Атамұра», 2010. - 752 б.
6. Қойгелдиев М. Ұлтшылдықпен күрес науқаны // Социалистік Қазақстан. - 1992. - 5-9 мамыр
7. Попов Ю.Г. Кім еді Ақайдың Хасені // Орталық Қазақстан. – 1994. - 4 тамыз; еге же: Далекіе бии Кувской волости: 1872 – 1916 годы // Индустриальная Караганда. – 2017. - 14 ноябрь.
8. Қабдөшев Б. Қазақ Жоғарғы трибуналы және Нұрмақов // Шежіре. Заң. – 2002. – 28-34 бб.; сонікі: Қазақ тілін қаз тұрғызған // Қазақ тарихы. - № 2. – 100-103 бб.; сонікі: Өнеркәсіпті қалпына келтіруші // Қазақ тарихы. - №2. – 105-110 бб.; сонікі: Қазақстан Республикасының Жоғарғы сотының тұңғыш төрағасы болған Нығмет Нұрмақов қуғын-сүргінге қалай ұшырады? // ҚазҰУ хабаршысы. Тарих сериясы. – 2008. - №2 (49); сонікі: Нығмет Нұрмақовтың мемлекет қайраткері ретінде қалыптасуы // Б. Қабдөшев, Б. Құдайбергенұлы // Отан тарихы. – 2020. - №2. –72-83 бб.
9. Қабдөшев Б.Ж. Нығмет Нұрмақовтың қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметі (1895-1937 жж.). Тарих ғыл.канд.дис.автореф.: – Алматы, 2005. - 26 б.
10. Нығмет Нұрмақовтың мемлекет қайраткері ретінде қалыптасуы // Б. Қабдөшев, Б. Құдайбергенұлы // Отан тарихы. – 2020. - №2. – 72-83 бб.
11. Смағұлова Т. Есімін әспеттейтін кез келді / Т. Смағұлова, Ғ. Смағұлов // Орталық Қазақстан. – 2005. - 10 қараша; сонікі: Сәкенмен сырлас, Мәдимен мұңдас болған / Т. Смағұлова, Ғ. Смағұлов // Орталық Қазақстан. – 2005. - 7 маусым; сонікі: Халық бақытының күрескері / Т. Смағұлова, Ғ. Смағұлов // Орталық Қазақстан. – 2005. - 23 сәуір; сонікі: Пламенное сердце // Индустриальная Караганда. - 2015. - 11 июля; сонікі: Тәуелсіздік тұғырын қалап кеткен АЛАШ ҚЫРАНЫ. – Қарағанды: «Арқа және К» ЖШС баспасы, 2019. – 280 б.; сонікі: Аңыз адам. – Қарағанды, «TENGRİ Ltd», 2020 ж. – 82 б.
12. Смағұлова Т. Аңыз адам. – Қарағанды, «TENGRİ Ltd», 2020 ж. – 82 б.
13. Нұрмақов А. Нығмет Нұрмақов // Орталық Қазақстан. - 2002. - 29 мамыр; сонікі: Мұндай адамдарды ұмытуға болмайды //Аңыз адам. – 2005. - № 13; сонікі: Нұрмақ отбасының тағдыры // Орталық Қазақстан. - 2014. - 7 маусым; сонікі: Қажырлы қайраткер, қайсар күрескер // Орталық Қазақстан. - 2014. - 27 ақпан; сонікі: Тұлғалар тағдырының тоғысуы // Орталық Қазақстан. - 2010. - 4 қыркүйек
14. Нұрмақов Н. Шығармалар жинағы. – Алматы: «Алаш», 2005.
15. Индустриальная Караганда. – 1995. – март
16. Бейсенбекова Н.А. Сарыарқаның ұлы азаматтары. (XX ғасырдың басы). Моногр. / Н.А. Бейсенбекова, З.Ғ. Сақтағанова, Л.Қ. Шотбақова, Қ.С. Өскенбаев, Ю.В. Баер. – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2008. - 438 б.
17. АП РК. - Ф 141. - Оп.1. - Д. 1129